

A Zsoltárok 90,1–6 szövege a Targumban¹

A targumok a Héber Biblia arám nyelvű fordításai, amelyek eredetét a zsidó hagyomány Ezra (a keresztyén hagyományban ismert nevén: Ezsdrás) tevékenységéig vezeti vissza (vö. Neh 8,8). Munkamódszerükre azonban jellemző, hogy többnyire nem szó szerint fordítanak, hanem – a targum jellegétől függően – hol kevesebb, hol több magyarázó jegyzetet fűznek a szöveghez. „A fordítást haggadikus elemekkel bővítették, a szöveg értelmét példákkal illusztrálták, illetve rámutattak a különböző szövegek közötti összefüggésekre.”² Ezek „vizsgálata bepillantást enged a korabeli zsidó írásmagyarázatba, alkalmanként pedig a szövegkritikát végző tudósnak is segítségére lehet.”³ Ilyetén a targumok a korai zsidóság teológiai gondolkodásának fontos és érdekes lenyomatait képezik.⁴

Philip Alexander véleménye szerint a targumok alapvetően két csoportba sorolhatóak:⁵

- Az A csoportba azok a targumok tartoznak, amelyek tartalmazzák a szöveg alapfordítását, és ehhez fűzik magyarázó megjegyzéseiket. Ide sorolható pl. a Pentateuchoszhoz készült Onqelos targum, illetve a Zsoltárok targuma is.
- A B csoportba tartozó targumok inkább szabadabb parafrázisok, amelyekben az eredeti szöveg többé-kevésbé feloldódik. Ebbe a csoportba sorolható pl. az öt Megilloth tekercs targuma.

¹ Szeretettel ajánlom ezt az írást dr. Adorjáni Zoltánnak, egykori tanáromnak, jelenleg pedig tanártársamnak, és ezzel köszöntöm őt 65. születésnapján, hálával emlékezve vissza a diákként látogatott héber- és görögórákra.

² Bodor Attila: Istenképiség az arámi targumokban. In: Puskás Attila – Perendy László (szerk.): *Istenképiség, átistenülés, emberi méltóság. Teológiai tanulmányok. In memoriam Vanyó László* (Varia theologica 10). Szent István Társulat, Budapest 2019, 24.

³ Egeresi László Sándor: Targum, targumim. In: *Theologiai Szemle* 45 (2000), 133.

⁴ Bodor Attila: i. m. 22.

⁵ Stec, David: *The Targum of Psalms. Translated, with a Critical Introduction, Apparatus, and Notes* (The Aramaic Bible 16). Liturgical Press, Collegeville 2004, 2.

A Zsoltárok könyve Targumának keletkezési idejét illetően meglehetősen nagy a bizonytalanság. Stec javaslata szerint valamikor az Kr. u. 4–6. századok közötti időszakban keletkezhetett, bár hangsúlyozza, hogy ez aligha több, mint feltételezés. Az is lehetségesnek véli, hogy több korszak anyagát is beledolgozták a ma ismert targum-szövegbe.⁶ A Zsoltárok könyve Targumát Egeresi László Sándor a következő szavakkal jellemzi:

„A *Zsoltárok könyvének Targuma* nyelvezetében, stílusában és textuálisan nagyon hasonlít a [...] Jób Targumokhoz. Megemlítendő a több helyen előforduló historizáló exegézis, valamint az, hogy itt is előfordul olyan szövegrész, amely a masszoréta szöveg előtti állapotokat őrzött meg.”⁷

Ebben a tanulmányban a Zsoltárok 90,1–6 (mint a zsoltár első nagyobb egységének) masszoréta szövegét hasonlítom össze a Targumban található szöveggel, feltérképezve a fordítási különbségeket, és bemutatva az arám fordítás fontosabb jellegzetességeit. Munkamódszerem: először párhuzamos olvasásban közlöm a szakaszokra bontott zsoltár masszoretikus és targumi⁸ szövegét és fordítását, majd ezt követően kiemelem a hasonlóságokat és a fontosabb különbségeket.

1. A zsoltár felirata⁹

Masszoréta szöveg	Targum
תְּפִלָּה לְמֹשֶׁה אִישׁ-הָאֱלֹהִים	צְלוּתָא דְצַלִי מֹשֶׁה נְבִיא דִי כַד קָבוּ עִמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּרָא עֲנִי וְכֹן אָמַר
Mózesnek, Isten emberének imád- sága.	Imádság, amellyel Mózes, az Úr prófé- tája könyörgött, amikor Izrael házának népe vétkezett a pusztában. Elkezdett beszélni, és így szólt:

⁶ Stec, David: i. m. 2.

⁷ Egeresi László Sándor: i. m. 136.

⁸ A Targum szövegének forrása: https://www.sefaria.org/Aramaic_Targum_to_Psalms.90?lang=bi (Megnyitva: 2021. február 4.).

⁹ A zsoltárfelirat és a zsoltár első hat verse elemzésének több eleme megtalálható a Menedékünk az örökkévaló Isten címet viselő, korábban megjelent tanulmányomban. Mivel ez az elemzés az előzővel közös elemekre épül (azonban részben más szempontokat követ), az esetleges szöveg- és jegyzetanyagbeli hasonlóságok, illetve azonosságok meglétét a későbbiekben nem mindenütt jelölöm külön lábjegyzetben. Ld.: Papp György: Menedékünk az örökkévaló Isten. In: Szőnyi Etelka (szerk.): *Bibliaértelmezés – korok, módszerek, kontextusok*. Szeged, JATE Press 2020, 2. 493–506.

A masszoréta szöveghez képest a Targum jelentősen bővíti, illetve átfogalmazza a zsoltár feliratának szövegét. A masszoréta szövegben a תַּפְלָה szó a zsoltár műfaját jelöli, jelentése: „imádság”. Ezt az imádságot általános értelemben jelölő szót a Targum a צְלוּתָא szóval fordítja, amely – a Marcus Jastrow-féle szótárban felsorolt példák alapján¹⁰ – ugyancsak általános értelemben jelöli az imádságot. Ebbe a meghatározásba az is belefér, hogy – amint Zsengellér József megfogalmazta – a zsoltár szerkezeti egységei „akár eltérő műfajokat is hordoznak.”¹¹

A masszoréta szövegben Mózes nevét a birtokviszonyt is jelölő לְ prepozíció kapcsolja az előző szóhoz, ezért beszél a hagyomány erről a szövegről úgy, mint Mózes imádságáról.¹² A Targum azonban nem egy birtokos szerkezettel, hanem a masszoretikus szöveget kibővítő¹³ vonatkozó-magyarázó mellékmondatokkal kapcsolja Mózes nevét az imádság szóhoz: דַּע לִי מֹשֶׁה נְבִיאָ דַּי „amellyel Mózes, az Úr prófétája könyörgött/imádkozott.”

A masszoréta szöveg Mózeset אִישׁ־הַקְּדוֹתִים címmel illeti, amely Vermes Géza szerint a klasszikus prófétaiség előtti ún. karizmatikus judaizmus „kiváló személyiségeinek” titulusa, akik

„különleges, Isten adta tulajdonságokkal rendelkeztek, amelyek révén királyok és fejedelmek előtt kinyilváníthatták isteni pártfogójuk hatalmát, gondjaikba vehették az

¹⁰ Jastrow, Marcus: *A Dictionary of the Targumim, Talmud Babli and Yerushalmi and Midrashic Literature*. Luzac & Co. – G.P. Putnam’s Sons, London – New York 1903, 1.1282.

¹¹ Zsengellér József: Ismeretlen ismerős: a 90. zsoltár nem szokványos elemzése. In: Zsengellér József et al. (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*. Károli Gáspár Református Egyetem – Pápai Református Teológiai Akadémia – L’Harmattan Kiadó, Budapest 2016, 208. Az idézett helyen a szerző fölvázolja a főbb elméleteket, amelyek megkísérelték meghatározni a zsoltár műfaját: (1) Gunkel a zsoltárt két önálló zsoltár (egy bizalmat megfogalmazó himnusz és egy közösségi panaszének) egybedolgozásának tekintette. (2) Gerhard von Rad a Prédikátor könyvének szellemi miliójéhez kapcsolódó bölcsességirodalmi alkotásként kezelte a szöveget. (3) Clifford a zsoltárt egy közösségi segítségkérő imának tartotta, amely a hosszan tartó isteni harag befejezéséért könyörög.

¹² Bár a bibliai hagyomány Mózesnek tulajdonítja ezt az imádságot, vannak írásmagyarázók, akik a nyelvi és tartalmi jellegzetességek alapján a fogság utáni korra datálják. Az erre vonatkozó érvek között ilyeneket olvashatunk: deuteronomiumi nyelvezet, tartalmi rokonság a fogság utáni bölcsességirodalommal, a sorok mögül felsejlő szenvedés-tapasztalat a fogságra utal. Vannak, akik a fogság előtti korra datálják a zsoltárt, sőt olyanok is, akik elfogadják a mózesi szerzőségeket. Ld. Ross, Allen P.: *A Commentary on the Psalms. 90–150*. Kregel Academic, Grand Rapids, 2016, 24–27.

¹³ Stec, David: i. m. 4.

átlagembereket, és megoldást találhattak problémáikra, mindenekelőtt pedig gyógyítottak. Különleges hatalmukat annak tulajdonították, hogy Isten lelke aktívan jelen van bennük. A folklorisztikus közeg, amelyben megjelennek, a karizmatikus judaizmus természetes háttere.”¹⁴

A Targum azonban az אִישׁ־הָאֱלֹהִים titulus helyett a נביא דיי „Jahve prófétája” kifejezést használja, amely a folklorisztikus és korai szövegekre jellemző „Isten embere” szófordulat helyett a deuteronomisztikus szóhasználatot, és ezzel együtt egyfajta terminológiai egységesítést tükröz. Isten megnevezésére a Targum-szöveg egy kivétellel a második vers végén, a tetragrammaton rövidítését, a ׀-t használja, ezzel is egységesítve azt a változatos terminológiát, amellyel a masszoretikus szövegben találkozunk: אֱלֹהִים, אֱדֹנָי, אֵל, אֱלֹהֵינוּ, יְהוָה, אֵל, אֱדֹנָי אֱלֹהֵינוּ, יְהוָה, אֵל, אֱדֹנָי .

A Targumban a zoltárfelirat kibővül a feltételezett keletkezés történelmi körülményeinek részletezésével:¹⁵ כד חבו עמא בית ישראל במדברא „amikor Izrael házának népe vétkezett a pusztában”. Ezzel a megjegyzéssel a Targum Mózesnek ahhoz az imádságához kapcsolja a 90. zoltárt, amellyel közbenjárt a népért, amikor az vétkezett a pusztában, és az aranyborjút imádta (2Móz 32).¹⁶ Egyébként a zoltárban több olyan szófordulat is található, amelyek ugyanehhez az elbeszélésciklushoz kapcsolódnak. Például a 13. versben olvasható „térj vissza, Uram” és a 2Móz 32,12-ben található „Múljk el izzó haragod, szánd meg népedet, és ne hozz rá bajt!”.¹⁷ Amennyiben Mózeszt a próféta és az igaz ember példájának tekintjük, ugyanilyen kapcsolópontként tekinthető a 11–12. versek Targumi szövege is:

מִן הוּא דְיָדַע לְאַתְבָּא עוֹשֵׁנָא דְתוֹקֶפְדָּ
אֱלֹהֵיוּ צְדִיקָנָא דְדִמְלִין מִנְּדָ מְשִׁדְכִין
רִוּגִין

Kicsoda az, aki ismeri, hogyan kell visszafordítani a te szigorúságod/haragod erejét? Csak az igaz, aki tisztel téged: az csillapíthatja le/nyugtathatja meg a te haragodat!

¹⁴ Vermes Géza: *A kereszténység kezdetei. Názárettől Nikaiáig* (Kr. u. 30–325). Libri Kiadó, Budapest 2013, 25.

¹⁵ Ld.: Declaissé-Walford, Nancy: The Meta-Narrative of the Psalter. In: William Brown (szerk.): *The Oxford Handbook of the Psalms*. Oxford University Press, Oxford 2014, 372.

¹⁶ Zsengellér József: i. m. 209.

¹⁷ Tanner, Beth: Psalm 90: Change Your Mind Regarding Your Servants. In: Declaissé-Walford, Nancy et al. (szerk.): *The Book of Psalms*. Eerdmans, Grand Rapids 2014, 695.

לממני יומנא פון יתפון להודע ברם
נבניא דלביה מבע חוקמתא

Kicsoda képes/jogosult pontosan tanítani
[minket] napjaink számlálására, hacsak nem a
próféta, akinek szíve bölcsesség kútjeje?¹⁸

Az **עני וכן אמר** mondatrész a felirat és a zsoltárszöveg összekötésére szolgál és jelöli a Mózesnek tulajdonított szavak tulajdonképpeni kezdetét.

2. A zsoltár alaptézise Istenről:

Masszoréta szöveg

אדני מעון אמה הגיית לנו בדר ודר:

Uram, Te lettél menedékké szá-
munkra hosszú nemzedékeken át.

Targum

יי דמדור בית שכתוד בשמיא אף הויחא לנא
סעיד בכל דר ודר

Uram, akinek dicsőséges jelenléd házán-
nak lakóhelye az égben [van], te lettél segít-
séggé számunkra minden nemzedékben.

A Mózesnek tulajdonított imádság bevezető mondatában az imádkozó meg-
szólítja Istent. Míg a masszoretikus szövegben a folklorisztikus hatásokat tükröző
יְאֵדֶיךָ-t olvasunk, a Targum szövegében a tetragramma rövidítését, kiegészítve egy
magyarázó mellékmondattal, amelyben a fordító és magyarázó kidomborítja Isten
mennyei, és ezzel együtt az embervilággal és az emberi természettel szemben
„teljesen más”, „totaliter aliter”-mivoltát, de akár az embervilággal szembeni tá-
volságát is: „akinek dicsőséges jelenléd házának lakóhelye az égben [van].” Ér-
dekes megfigyelni, hogy míg a Targum egyes részeiben (2Móz 15,17; 2Sám 7,23)
Izrael országára, más helyeken (1Kir 8,13.30) a templom épületére vonatkozik a
בית שכתוד kifejezés – azt hangsúlyozva, hogy Isten az ő népe között lakozik (vagy
pontosabban saját jelenléte közelében adott országot választott népének) –, van-
nak olyan helyek, amelyek azt emelik ki, hogy Isten jelenlétének igazi helye az
égben van (1Kir 8,39.43.49), pedig mennyei jelenlétéből hallgatja meg népe imád-
ságát, és lesz népének lakóhellyé, menedékké, vagy éppen segítségé.

A másik fontos különbség, amely ebben a mondatban található, a masszore-
tikus szövegben olvasható מעון szónak a סעיד-el történő fordítása. A héber מעון

¹⁸ Egy másik Targum a מבע „kút”, forrás szó helyett a מבני szót használja: „akinek szíve a böl-
csesség fiai közül való”.

szó¹⁹ elsődlegesen a lakhelyet jelöli, bár bizonyos helyzetekben feltételezhetően fordítható segítségnek (מְעוֹן II), vagy akár a bűnökre emlékeztető jelnek (מְעוֹן III).²⁰ Van azonban néhány olyan kézirat is, amelyben a מְעוֹן szó helyett תיַמְעַ található, és ennek megfelelően jelentése menedék (מְעוֹן I),²¹ vagy erősség, erődítmény (מְעוֹן II)²² lenne. A Babiloni Talmud szerint (Megillah 29a) a „Te lettél menedékké számunkra” a zsinagógákra és a tanházakra (מְדִינֵי וּבֵתֵי מִדְרָשׁוֹת)²³ vonatkozik. A Targum ehelyütt a סַעִיד „segítség/segítő” szót használja, és ezzel abba a jelentésmezőbe illeszkedik bele, amelyet a fentebb idézett héber szótár a מְעוֹן II szóalaknál jelölt meg.

A masszoretikus szövegben olvasható וְדָר בְּדָר kifejezést a Targum kiegészíti a כָּל szóval, ezzel hangsúlyozva, hogy Isten minden nemzedékben segítése az ő népének.

3. Isten örökkévaló jóindulatának dicsérete

Masszoréta szöveg

בְּטָרְמוֹ הָרִים יִלְדוּ וַתְּהוֹלֵל אֶרֶץ וַתִּבְלֵ
וּמְעוֹלָם עַד-עוֹלָם אֶתָּה אֵל:

Még mielőtt a hegyek megszülettek volna, és a földet meg a világot nem-zetted volna: öröktől fogva mind-örökké Isten vagy te.

Targum

כִּד אֲתִגְלִי קְדָמְךָ דְעַמְךָ עֲתִידִין לְמַחֲבוּב אֲתִמְנָתָא
תְּתוּבָא עַד דְלָא טוּרִיָּא אֲתִנְטְלוּ וְאֲתִבְרִיָּא אֶת אֶרְעָא
וְיִתְבִי תִבְל מִן עֲלְמָא הָדִין עַד עֲלְמָא דְאַתִּי אֶת הוּא
אַלְהָא

Amikor nyilvánvalóvá lett előtted, hogy a te néped a jövőben vétkezni fog, el(ő)készítetted a megtérést, még mielőtt a hegyek felemeltettek, és [mielőtt] megteremtetted a föld és a világ lakói. Ettől a korszaktól kezdve, addig a korszakig, amely el fog jönni, te vagy az [aki] Isten.

A zsolttár második verse visszautal a világ teremtése előtti állapotra. Amíg azonban a héber szövegben az válik hangsúlyossá, hogy a népe számára lakóhely-

¹⁹ Ld. Papp György: i. m. 496.

²⁰ Clines, David A. et al. (szerk.): *The Dictionary of Classical Hebrew*. Sheffield Phoenix Press, Sheffield 2011, 5.387–389.

²¹ Clines, David A. et al. (szerk.): i. m. 5.384.

²² Clines, David A. et al. (szerk.): i. m. 5.385.

²³ Forrás: <https://www.sefaria.org/Psalms.90.1?lang=bi&p2=Megillah.29a&lang2=bi> (Megnyitva 2021. május 15.).

ként/menedékként vagy éppen segítségként jelen lévő אָזְרָא , öröktől fogva mindörökké Isten, a Targum más teológiai dimenzióban mutatja be a zsoltár Istenről szóló alap kijelentését: mielőtt ugyanis elkezdené arámra fordítani a zsoltárszöveget, megfogalmaz egy különös állítást, hogy tudniillik Isten, amikor nyilvánvalóvá lett előtte, hogy népe a jövőben vétkezni fog, el(ő)készítette számára a megtérést. Stec kiemeli, hogy ez egyik példája annak, ahogyan a Philip Alexander által B csoportba sorolt targumok kezelik a Héber Biblia szövegét, tudniillik részint szabadon parafrázálják, illetve beleépítenek bizonyos haggadikus hagyományokat.²⁴ Ez az értelmezés egybecseng a talmudi exegézis gondolataival. A *b. Nedarim* 39b-ben és a *b. Pesachim* 54a-ban ugyanezzel az érveléssel találkozunk. E két talmudi helyen azokról a dolgokról van szó, amelyeket Isten a világ megalkotása előtt teremtett, tudniillik a Tóráról, a megtérésről, az Éden kertjéről, a Gyehehnáról, a Dicsőség Trónjáról, a Templomról és a Messiás nevééről. Példaként lássuk a *b. Pesachim* 54a szövegét, ahol a megtéréssel kapcsolatban a következőket olvassuk:²⁵

תְּשׁוּבָה, דְּקָתִיב: "בְּטָרְם הָרִים יֵלְדוּ"
 וְקָתִיב: "תֵּשֵׁב אָנוּשׁ עַד דְּכָא וְתֵאמָר שׁוּבוּ
 בְּנֵי אָדָם"

[A] megtérés, amint megíratott: „mielőtt a hegyek megszülettek volna”, és amint [ismét] megíratott: „visszafordítod az embert az összetörtség állapotába, ez ezt mondod: térjetek meg, Ádám fiai”.

A *b. Nedarim* 39b-ben is ugyanezzel a gondolattal találkozunk, annyi különbséggel, hogy ott rövidített formában idézi a zsoltár szövegét: תְּשׁוּבָה דְּקָתִיב בְּטָרְם הָרִים יֵלְדוּ וְתֵאמָר שׁוּבוּ בְּנֵי אָדָם.

Ezt követően viszonylag szöveghű fordításban áll előttünk a zsoltárszöveg arám szövege, a következő apró eltérésekkel:

- A világ teremtésének képeit, amelyeket a héber szöveg a nemzés-szülés-születés fogalomkörével ír körül, a Targum „megszelídíti”, és a hegyek felemeléséről (טוּרֵיָא אֲתֵנְטֵלִי), illetve a világmindenség megteremtéséről (אֲתֵבְרֵיָא) beszél.
- Míg a masszoretikus szöveg egyszerűen a Föld és a világ megteremtéséről beszél, a Targumban a Földről, illetve a világ lakóiról (וְיִתְבֵי תְּבֵל) van szó.

²⁴ Stec, David: i. m. 3.

²⁵ A talmudi szöveg forrása: <https://www.sefaria.org/Psalms.90.2?lang=bi&p2=Pesachim.54a&lang2=bi> (Megnyitva: 2021. április 23.)

- Az „עַד־עוֹלָם וּמְעוֹלָם” „öröktől fogva mindörökké, világekorszaktól világekorszakig” kifejezést némiképp kibővíti: עַד־עוֹלָם וּמְעוֹלָם „ettől a világekorszaktól az eljövendő világekorszakig”.
- A masszoretikus szövegben olvasható אֵל אֱתָה névszói mondatot a Targum kibővíti egy mutató névmással: הוּא אֵלֶיָּהּ.

4. Isten és az ember: a zsoltár alaptézisének következménye az emberre nézve

Masszoréta szöveg	Targum
תָּשָׁב אֲנִי עַד־דָּבָא וְאִתְּמַר שׁוּבוּ בְּנֵי־אָדָם:	תְּתִיב בְּרַ נִשׁ עַל הוֹבִיָּהּ עַד מוֹתָא וְאִתְּמַר תּוּבוּ בְּנֵי נָשָׂא
Visszafordítod az embert az összetörtség állapotáig, és ezt mondod: térjetek vissza/meg, Ádám fiai (ember fiai).	Bűne miatt visszatéríted az ember fiát a halálig, és [ezt] mondod: térjetek vissza/meg, ember fiai!

A zsoltár harmadik verse számtalan értelmezési vitára ad okot. Az általánosan elfogadott nézet szerint Isten távozásra szólítja fel az embert a földi világból.²⁶ Ennek az értelmezésnek megfelelően a rendelkezésre álló magyar bibliafordítások nagy része így fordítja a vers első felét: „a halandót visszatéríted a porba”, és ugyanez tükröződik Szenczi Molnár Albert verses átköltésében is.²⁷ Ehelyütt csupán vázlatosan foglalom össze a zsoltárvers héber szövegével kapcsolatos észrevételeimet, amelyeket részletesebben kifejtettem a *Menedékünk az Örökkévaló Isten* című tanulmányomban.²⁸

- Az embert jelölő אֲנִי szót általános jelentéstartalma miatt nem indokolt halandóként fordítani.
- Az עַד־דָּבָא kifejezés „porba” fordítása helyett célszerűbb ez a magyarított változat: „az összetörtség állapotába”.
- A vers második felében lévő שׁוּבוּ ige fordításából „térjetek oda vissza” el kell hagyni az „oda” határozószót.

²⁶ Zsengellér József: i. m. 213.

²⁷ Papp György: i. m. 500.

²⁸ Papp György: i. m. 499–501.

Bár első olvasásra úgy tűnik, hogy a héber szöveggel kapcsolatosan megfogalmazott értelmezési észrevételekkel ellentétben a Targum is a magyar fordítások által tükrözött, általánosan elfogadott értelmezést támogatja, az alaposabb elemzés rámutathat arra, hogy ezt mégsem lehet egyértelműen kijelenteni. A héber szövegben szereplő „visszafordítod az embert az összetörtség állapotába” helyett a Targumban arról olvassunk, hogy „bűne miatt visszatéred az emberfiát a halálíg”. Látnunk kell viszont, hogy ez a mondat nem az ember halandóságának indoklásáról szól, hanem valami másról. Egyrészt az előző vers kapcsán már szó volt róla, hogy a talmudi hagyomány a zsoltár 2–3. verseit a megtéréssel kapcsolja össze. Másrészt pedig a masszoretikus és a targumi szövegekben használt עַד prepozíció értelmileg is azt sugallja, hogy: egy adott pontig, de még a határon innen. Ennek szemléltetésére utalok Rási magyarázatára,²⁹ aki úgy véli, hogy Isten szenvedéseket hoz az emberre, gyengévé teszi, halálközeli állapotba viszi, és mintegy ezek által a próbatételek/szenvedések által mondja neki (לו בייסרו): „térjetek vissza, ó, Ádám fiai, gonosz útjaitokról!” (שובו בני אדם מדרכיכם הרעים).³⁰ Isten eme cselekedetének teológiai indoklását fogalmazza meg a zsoltár feliratára is visszautaló על חוֹבֵייה „bűne miatt” kiegészítés. Az עד מוֹתָא „a halálíg” pedig inkább a Rásinál is olvasható halálközeli állapotra utal, mintsem magára a meghalásra.

5. Isteni időszámítás: a tézis következményének indoklása

Masszoréta szöveg
 כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוּל כִּי
 יַעֲבֹר וְאַשְׁמוּרָה בְּלֵילָהּ:

Ezer esztendő ugyanis a te szemidben [olyan], mint a tegnapi nap – mert elmúlik; és mint egy órködésnyi [idő] az éjszakában.

Targum
 אַרְוִים אֶלֶף שָׁנִין בְּעֵינֶיךָ מִתְּחִלָּתִי קִדְמָךָ
 הֵיךְ יוֹמָא דְאַתְמָלִי אַרְוִים יַעֲבֹר וְהֵיךְ מִשְׁרַת
 לֵילֵיא

Ezer esztendő ugyanis a te szemidben: annyi az értéke előtted/a Te jelenlétedben, mint a tegnapi napnak – mert elmúlik –, és mint egy éjszakai órködésnek.

Ez a zsoltárvers viszonylag szöveghű fordításban áll előttünk a Targumban. Az egyetlen jelentősebb kiegészítés a מִתְּחִלָּתִי (Dt / (h)itpe ‘el igetörzsben,

²⁹ Papp György: i. m. 500–501.

³⁰ Mayer Gruber (szerk.): *Rashi's Commentary on Psalms*. Brill, Leiden 2004, 575. A kommentár héber szövege a 845. oldalon található.

melynek jelentése „kiszámítottak, egy bizonyos értékre felbecsültnek lenni”). Ennek a szónak magyarázó szerepe van. Azt hangsúlyozza ugyanis, hogy Isten jelenlétében (מִלְּפָנָיו) mennyi az értéke a szövegben megadott időintervallumnak. Példaként megemlíti egy időintervallumot, amely az emberi élethez képest végtelenül hosszúnak tűnik (*ezer év*), és ezt összehasonlítja egy, az emberi élethosszhoz mérten is rövidnek számító időegységgel (*a tegnapi nap*), illetve az ellentét fokozott érzékeltetésének kedvéért egy még rövidebbel (*egy örökösnyi idő az éjszakában, azaz hozzávetőlegesen 3 óra*).

A Talmud két helyen is utal erre a zsoltárversre, és közöl – korunk tudományos szemléletű világában inkább érdekességnek számító – értelmezési lehetőségeket, amelyek az ókeresztyén kor (illetve a 16. században a humanista szellemség *ad fontes*-törekvésének hatására a wittenbergi reformátorok) történelem- és világszemléletét is meghatározták. A *b. Sanhedrin* 97a-ban³¹ és a *b. Rós Hassáná* 31a-ban³² arról olvasunk ugyanis, hogy Ketina Rabbi³³ véleménye, illetve a *Tanna Devei Elíyahu* (תנא דבי אליהו) midrás szerint a Sabbát és a Sabbátév mintájára a világ hatezer évig fog fennállni. Ezt követően pedig ezer esztendeig romokban fog heverni, és ezen a napon egyedül az Úr fog fölmagasztaltatni. A bibliai példák között, amelyre az érvelés épül, többek között Ézs 2,11; Zsolt 92,1 és Zsolt 90,4 szerepelnek.

A zsoltár kontextusában azonban az összehasonlítás alapja elsősorban nem a megfelelés, ti., hogy ezer emberi esztendő ténylegesen egy napnak felel meg az isteni időszámításban, hanem a megnevezett három időintervallum közös tulajdonsága.³⁴ A Septuaginta olvasatát tükröző magyar fordításokkal szemben, amelyek az összehasonlítás alapját egy jelzői mellékmonddal írják körül („amely elmúlik”), a masszoretikus és a targumi szövegben ugyanitt egy okhatározói mellékmondat található, amelyet a מִי „mert, hogy”, illetve az מִיָּדָא „mert, mivel” kötőszó vezet be. Ennek értelmében a példaként említett ezer esztendő „nem ahhoz a

³¹ Forrás: <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.97a?lang=bi> (Megnyitva: 2021. június 20.).

³² Forrás: https://www.sefaria.org/Rosh_Hashanah.31a?lang=bi (Megnyitva: 2021. június 20.).

³³ Ketina Rabbi Babilonban élt hozzávetőlegesen Kr. u. 250–290 között, az Amorák korában, és megbecsült tanítónak számított. Ld.: <https://www.sefaria.org/topics/rav-ketina?tab=sources> (Megnyitva: 2021. június 20.).

³⁴ Papp György: i. m. 501.

tegnaphoz hasonló, amely elmúlt”, hanem „azért hasonló a tegnaphoz, mert elmúlik”.

6. A tézis következményének szemléltetése

Masszoréta szöveg

גְּרַמְתָּם שָׁנָה יְהִי כְּחֶצְרֵי יְהוֹלָה:
בְּבֹקֶר יִצְיִן וְתִלְגָּה לְעֶרֶב יִמּוּלְל וְיִבָּשׁ:

Elsodrod őket, álommá lesznek. Reggel,
mint a fű, növekszik/kisarjad,

reggel virágozik és növekszik/sarjad, es-
tére pedig levágnak és elszárad.

Targum

וְאִין לֹא תִיבִין תִּימֵי עֲלִיָּהוּן מוֹתָא הֵיךְ דְּמַכִּין
יְהוּן וְלִעֲלָמָא דְאַתִּי הֵיךְ עֲסָבָא דְמַתְפָּרְכָא
יְתַחֲלִפוּן

דְּמִן עוֹבְדֵיהוּן הֵיךְ עֲסָבָא דִּי בְּצַפְרָא יִנִּין
וְיִסְגִי לְרַמְשָׁא מַתְמוּלֵל וּמַתְנַבֵּשׁ מִן חוּרְבָא

Ha azonban nem térnek meg, eljön rá-
juk a halál: olyanok lesznek, mint az al-
vók, és úgy tűnnek tova az eljövendő
korszakba, mint a szétporló fű.³⁵

Cselekedeteik hasonlóak a fűhöz,
amely reggel virágozik és gyarapszik, es-
tére pedig le lesz vágva, és elszárad a si-
vatagtól.

E két zsoltárvers (5–6), amely a zsoltár több versével együtt a B típusú targumok képviselője,³⁶ targumi fordításának bevezető feltételes mellékmondata a 2–3. versekhez kapcsolja ennek a versnek a mondanivalóját. Ott ugyanis arról van szó, hogy Isten még a világ teremtése előtt megteremtette és előkészítette a megtérést, valamint tesz is azért, hogy az emberek megtérhessenek őhozzá. Itt pedig arról beszél a zsoltárfordító és magyarázó, hogy „ha azonban nem térnek meg”, annak súlyos következményei vannak: utoléri őket méltó büntetésük. Ezzel a bevezető mondattal a Targum behatárolja és megpróbálja egyértelművé tenni az egyébként többféleképpen értelmezhető és nehézkes héber szöveg jelentését.³⁷

A masszoretikus szövegben olvasható זְרַמְתָּם „(áradásként) elsodrod őket” igét a Targum ezzel a körülírással adja vissza: מוֹתָא יְהִי עֲלִיָּהוּן „eljön rájuk a halál”.

³⁵ Egy másik Targumban ez olvasható: אֲשַׁקִּיתוּן כֹּס דְלוּוֹשׁ הֵיךְ רוּי בְּשַׁנְתֵּיהּ הוּוּן: „megitatod őket az átok poharából, [és] olyanok lesznek, mint a részeg ember az ő álmában”.

³⁶ Stec, David: i. m. 3.

³⁷ Az értelmezési lehetőségekről ld.: Papp György: i. m. 502–503.

Úgy tűnik, ehelyütt a zsoltárvers szó szerinti fordítása helyett a cél inkább egy értelmezési támpont felkínálása volt. Az „eljön rájuk a halál” kifejezés motívumkészlete hasonlóságot mutat a Jer 9,20 motívumanyagával, ahol a bűne miatt megsemmisülő Sion fölötti gyászénekekben hangzik el, hogy „feljött a halál a mi ablakainkra/belépett a halál a mi ablakainkon”.

A אֲשֶׁנָּה יְהוּי „álommá lesznek” kifejezés helyén a Targum értelmező-körülíró jellegű szövegében ezt olvassuk: הֵיךְ דְּמָכִין יְהוּי „olyanok lesznek, mint az alvók”. Itt tehát nem az ember mivoltot hasonlítja a reggelre tovaszálló álomhoz, hanem a halál állapotában lévő embert az alvókhoz.

Azt a képet, amelyben a masszoretikus szövegben a zsoltárköltő az emberléte a fűhöz hasonlítja (Zsolt 90,5b-6),³⁸ a Targum magyarázó kiegészítésekkel látja el:

- Az 5b versből a „reggel, mint a fű növekszik” tagmondatot olyan kiegészítésekkel bővíti, amelyek meghatározott irányt szabnak az egyébként többféleképpen értelmezhető szövegnek (hasonló eltéréseket figyelhetünk meg Rási és Ibn Ezra olvasatában is), illetve eszkatologikus kontextusba helyezi a hasonlat mondanivalóját: „úgy tűnnek tova az eljövendő korszakba, mint a szétporló fű”. Míg a masszoretikus szövegben egyszerűen csak a הַצִּיר „fű” szó szerepel, a Targum mintegy retorikai célzattal, hogy minél egyértelműbben érzékeltesse a meg nem térők sorsát, kiemeli ennek a fűnek a tulajdonságát: עֲסָבָא דְּמַתְּפָרְקָא „szétporló fű”, vagy „a fű, amelyet összetörnek”.
- A 6. verset, amely viszonylag szó szerinti fordításban áll előttünk, a Targum kibővíti egy magyarázó megjegyzéssel, amely világossá teszi, hogy mit akar a rövid életű és mulékony fűhöz hasonlítani: דְּמַיִן עֲוֹבְדֵי הוֹן „cselekedeteik hasonlóak”.

Stec Targumhoz írott bevezetésében a Zsolt 90,5 azon példák között szerepel, amelyek azt szemléltetik, hogy a masszoretikus szövegről akár két fordítás is készülhetett.³⁹ E vers másik fordítása a masszoretikus szövegben elének táruló képtől teljesen különböző hasonlattal szemlélteti a meg nem térők sorsát: :הוּן בְּשִׁנְתֵּיהֶן הוּן „megitatod őket az átok poharából, [és] olyanok lesznek, mint a részeg ember az ő álmában”. Az átok poharának motívuma ehhez hasonló kontextusban fordul elő a JerSir 4,21 Targumában is, ahol

³⁸ Papp György: i. m. 504.

³⁹ Stec, David: i. m. 3.

Konstantinápoly, „a gonosz Edóm Arméniában épült települése” kapcsán mondja a szöveg, hogy háborús pusztulás formájában utoléri a bosszúállás; rá is eljön az átok pohara, megrészegeedik, és meztelenül mintegy közszemlére kerül.⁴⁰ E motívum egyik legközelebbi bibliai rokona az Isten haragjának pohara (Ézs 51,17; Abd 16), mint Isten büntetésének szimbóluma, de talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a targumista szemek előtt (valahol a háttérben) ott lebeghetett akár Noé részegségének, meztelenségének és átkának a képe is (1Móz 9,21).

Zárógondolatok

A Zsoltárok 90,1–6 masszoretikus szövegének és a Targumban található arám szövegváltozatának összehasonlításából megfigyelhetjük a targumok előállításának alapelveit. Stec besorolása szerint a Zsoltárok könyvének Targuma az úgynevezett A típusú targumok közé tartozik. Megállapíthatjuk, hogy a fordítás gerincként felismerhető a masszoretikus szöveghez közel álló, azt időnként szinte szó szerinti fordításban, időnként pedig parafrázisszerűen követő szövegváltozat, és ezt egészítik ki a különféle jellegű magyarázatok, helyenként mégis megfigyelhetők benne olyan szakaszok, amelyek inkább a B típusú targumokra jellemzőek (Stec besorolása szerint a 90. zsoltár esetében a 2. és 5. versek.).⁴¹ Az alapszöveghez fűzött magyarázatok, megjegyzések, vagy a masszoretikus szövegtől bizonyos mértékig eltérő fordítások célja egyrészt az, hogy egyértelművé tegyék az olykor többféleképpen értelmezhető szöveget, vagy behatárolják annak értelmezési kontextusát, másrészt pedig egy olyan értelmezési kontextust akar megteremteni, amely e zsoltár targumának keletkezésekor fontos lehetett.

⁴⁰ Ld.: <http://targum.info/meg/tglam.htm> (Megnyitva 2021. június 10.)

⁴¹ Stec, David: i. m. 2–3.